

Олена Пастушенко,
м. Київ

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ: 1945 — 1997 рр.

За роки незалежності України поглибилося вивчення літературного процесу та літературних постатей ХХ ст. Раюше цьому питанню приділялося дуже мало уваги, проте тепер науковці мають великий обсяг ще й досі малодослідженого та нерозглянутого матеріалу.

Окремим питанням в історії української літератури потрібно виділити творчість письменників-емігрантів, а також розвиток літературного життя за межами материкової України. Як це не парадоксально, у практиці світової літератури нерідко саме емігранти, депортанти створювали високомистецькі твори (Овідій, Данте, В. Набоков, Й. Бродський, Г. Маркес та ін.). На вимушений чужині розквітнув талант українських письменників: Є. Маланюка, О. Теліги, Олега Ольжича, Ю. Липи, Т. Осьмачки, Василя Барки, У. Самчука, Івана Багряного, Н. Лівицької-Холодної та багатьох інших майстрів пера.

У зв'язку з історичними обставинами сталося так, що від 1921 р. багатовимірний у формах, але єдиний у державних межах літературний процес розділився на два шляхи: літературний процес в УРСР та літературний процес поза її межами (Галичина, Закарпаття, еміграція). Okрім специфічного розвитку літературного процесу в Західній Україні, розвиток літературного процесу в еміграції можемо умовно поділити на чотири періоди.

Перший період: 1921—1940 рр. Саме в цей період літературне життя еміграції набуває свого розвитку в таких містах як Прага, Варшава, Париж. Друковані органи, що існува-

ли в той час і були трибуналами літературного процесу, "Нова доба" (Віденський, 1920—1921 рр.), "Воля" (Віденський, 1920—1923 рр.), "Веселка" (Каліш, 1922—1923 рр.), "Нова Україна" (Прага, 1922—1928 рр.), "Літературно-науковий вісник" (Львів, 1922—1932 рр.), "Вісник" (Львів, 1933—1939 рр.), "Тризуб" (Париж, 1926—1939 рр.), "Ми" (Варшава, 1933—1939 рр.).

Другий період: 1941—1945 рр. Міграційне літературне життя, яке було зосереджене в певних центрах, перестає існувати через Другу світову війну. Виникають тимчасові, інколи рухомі літературні органи в різних окупованих німцями місцевостях України: "Литаври" (Київ, 1941 р.), "Український за-сів" (Харків, Київ, Єлисаветград, 1942—1943 рр.), "Наші дні" (Львів, 1941—1944 рр.). Літературне життя виявлялося також і навколо недовготривалих газет та тижневиків: "Краківські вісті" (Краків), "Українське слово" (Київ), "Волинь" (Рівне), "Нова Україна" (Харків), "Львівські вісті" (Львів) тощо.

Третій період: 1945—1954 рр. У цей період створився Мистецький український рух,

перше повоєнне літературне об'єднання письменницьких сил еміграції. Цей період — європейська переходова доба еміграції, доба таборів Ді-Пі. Літературні центри цієї доби: Мюнхен, Авсбург, Новий Ульм, Зальцбург, Париж, Штутгарт. Друковані органи: три збірники МУРу літературно-мистецького спрямування; МУР-альманах, ч. 1; "Арка" — місячник літератури, мистецтва, критики; "Хорс" — збірник красного письменства, критики і перекладів; "Заграва" — літературний журнал; "Звено" — журнал літератури, мистецтва і критики.

Четвертий період: 1954—1997 рр. У цей період постало та активно діяло Об'єднання українських письменників "Слово". Виходив збірник "Слово". Члени ОУП "Слово" проводили з'їзди, новорічні зустрічі митців, літературні вечори, доповіді в різних країнах. Це була найбільша за кількістю та найактивніша в своїй діяльності організація українських митців.

Розглянемо детальніше діяльність МУРу та ОУП "Слово", оскільки ці мистецькі організації були найдіяльнішими та найчисленнішими.

Організація українських письменників Мистецький український рух (1945—1949 рр.)

Друга світова війна завдала нищівного удару по українській літературі. Окупація Волині та Галичини більшовиками знищила всю пресу, яка видавалася на цих землях, а більшість критиків та письменників змушенні були емігрувати. За часів німецької окупації було виключено можливість застування та роботи різних літературних груп і організацій. Було дозволено лише Союз письменників та журналістів з осередком у Львові. На іншій території України українська література не визнавалася, і тому була неможлива будь-яка легальна видавнича діяльність. Спроби організувати незалежні українські видання ("Українське слово" та "Литаври" у Києві) було придушене, а видавців та редакторів знищено (Олена Теліга, Іван Ірлявський та ін.). У Західній Україні режим окупації був трохи ліберальніший: дозволено самостійну видавничу діяльність ("Українське видавництво"). Але попри всі негаразди було створено низку творів, відзначених та нагороджених. Представники української інтелігенції в еміграції намагалися консолідувати мистецькі сили, щоб далеко від рідної землі підтримувати й розвивати українське слово. Восени 1945 р. було створено Мистецький український рух (МУР), який ставив перед собою мету: у високомистецькій та доскона-

лій формі служити своєму народові, відкидаючи при цьому все, ідеально вороже українській ідеї. Об'єднання було відкрите для всіх діячів слова та художників.

Ідея створення Мистецького українського руху належить групі літераторів, які опинилися за межами Радянського Союзу після війни: Юрію Шевельову, Віктору Петрову, Івану Багряному, І. Костецькому, Леонідові Полтаві, І. Майстренку.

Митці, які входили до МУРу, були свідомі того, що мали виконувати провідне завдання: мистецькими засобами творити синтетичний образ України, її духовність у миру, теперішньому та майбутньому. Завдання українського мистецтва, як іх бачили засновники МУРу, в основному ті самі, що і десяток років тому: беззастережно, повністю та віддано стояти на сторожі інтересів нації, що боролася в усі часи за утвердження себе в правах, які їй належать. МУР об'єднував митців різних стилів та напрямів саме для того, щоб підкреслити, загострити, збагатити всі стилі, ідеї та напрями. І завданням, яке ставила перед собою організація, було: велика свобода в ідеї та вислові, повний творчий вияв особистості. Відкидалася будь-яка політична заангажованість, література повинна перестати служити політиці.

21—23 грудня 1945 р. у Ашаффенбурзі було проведено Перший з'їзд організації поетів та письменників Мистецький український рух, головою якого обрано Уласа Самчука.

При націоналістично зорієнтованому "Часі" виходила "Мала бібліотека МУРу". Саме тут вийшли друком: вступ до "Попелу імперій" Юрія Клена з післямовою Г. Шевчука, розділи з "Юності Василя Шеремети" У. Самчука з післямовою Б. Подоляка, "Оповідання про переможців" І. Костецького з післямовою В. Державина. При демократично зорієнтованому часописі "Наше життя" вийшла друком новела Ю. Косача "Ноктюрн бе-моль" з післямовою Г. Шевчука. Загалом у "Малій бібліотеці МУРу" було заплановано понад двадцять книжок.

Пізніше була створена видавнича комісія МУРу, яка давала дозвіл поставити на виданні марку "Золота Брама", що свідчило про апробацію даної книжки МУРом і гарантією високого рівня твору. З цією маркою вийшло чимало видань.

Організація українських письменників в еміграції пережила багато внутрішніх та зовнішніх суперечностей і труднощів. Через фінансові труднощі всі її періодичні видання були неперіодичними. Окрім серії "Мала бібліотека МУРу", видавалося також декілька газет і журналів: "Рідне слово", "Українська трибуна" (Мюнхен), "Заграва" (Аусбург), "Літературно-науковий вісник" (Гайденава), "Українські вісті" (Ульм), "Неділя" (Аусбург), "Час" (Фюрст). Виходив журнал "Литаври" (Зальцбург), де співробітничали Юрій Клен, І. Кошелівець, Ю. Лавріненко, І. Качуровський. Найбільш представницькою була "Арка", що виходила у Мюнхені і проіснувала аж два роки (1947—1949). Тут з'являлися художні твори, рецензії, мистецтвознавчі, філософські та культурологічні статті, критичні огляди. У 1946 р. І. Качуровський підготував та видав збірник "Хорс" і "Календар-альманах за 1947 рік".

У березні 1947 р. в Ульмі відбувся другий з'їзд МУРу, головою якого знову було обрано У. Самчука, заступником Ю. Шереха. Центром уваги з'їзду були літературно-творчі питання: доповіді Ю. Шереха "Року Божого 1946", В. Державина "Наша літературна проза 1946 — початку 1947 року". Обидві доповіді були продовженням дискусії в межах МУРу. Спеціальна доповідь Ю. Косача "Обрії нової драми" була присвячена обговоренню проблем сучасної західноєвропейської та української драми.

У Майнц-Кастелі у листопаді 1947 р. було проведено драматичну конференцію. Це була перша спроба (і єдина за всю історію існування МУРу) перейти від критико-

теоретичних питань до обговорення конкретних творів. На цій конференції, окрім творів "Домахи" Л. Коваленко, "Morituri" І. Багряного, "Близнята ще зустрінуться" І. Костецького, була прочитана драма У. Самчука "Шумлять жорна". Цей твір так і не побачив світу після переїзду письменника до Канади; є примірник часопису "Вежі", де було надруковано лише частину драми.

У II пол. 1947 р. почав виходити літературно-мистецький місячник "Арка", задуманий спершу при газеті націоналістичного спрямування "Українська трибуна". Ale через певні обставини журнал почав виходити у співпраці з видавничу комісією МУРу. Головним редактором журналу був В. Домонтович, якого пізніше замінив Ю. Шерех. Хоч журнал мав успіх серед інтелігенції, через грошову реформу в Німеччині він припинив існування.

У квітні 1948 р. на третьому й останньому з'їзді МУРу почали проявлятися особисті конфлікти, створені переважно політикою партій, що привело до загибелі організації. Подальші (1949—1951) роки були безпідніми у літературній галузі: не було жодного журналу, видавництва, були втрачені всі літературні зв'язки між письменниками. Лише у 1954 р. почало свою діяльність Об'єднання українських письменників "Слово", що знову згуртувало українських митців.

Юрій Клен досить вдало схарактеризував у глибоких та слушних "Думках на дозвіллі" творчі можливості українського еміграційного письменства: "Ми живемо в малокультурних умовинах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільш поруйнованих міст, загрожені постійною небезпекою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихиляли свої голови. Ми люди без імені й держави, без громадської приналежності. А проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти світ за очі, за океани, у краї тропічні чи полярні, аби не вертати додому, — це явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовинах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями, — ми далі творимо свою культуру. Маємо школи, низькі, середні і вищі, навіть свій університет, маємо свої церкви, лікарні, театри, видавництва, газети, трупи артистів, співців, а наші поети й прозаїки не перестають і тут, на чужині, плекати рідне слово. Який інший народ спромігся б на це?" (Клен Юрій. Думки на дозвіллі // Українські вісті. — 1947. — Ч. 84.), — запитував поет, що був, до речі, німецького етнічного походження.

Ідея об'єднання українських письменників на американській землі у професійну організацію виникла після переселення митців з Європи. Головна хвиля "переміщень осіб" з європейського континенту припадає на 1949 рік. Бажання продовжувати літературну діяльність сприяло створенню організації, яка об'єднала мистецькі сили.

Організація українських письменників "Слово" продовжувала і розвивала ідеологію та традиції європейського Мистецького українського руху в еміграції. Діяльність організації почалася в умовах складної та набагато гіршої ситуації, ніж після Другої світової війни. Організатори прагнули створити справжню письменницьку організацію, яка б почала широку діяльність та зібрала розкидані й розпорощені письменницькі сили.

У червні 1954 р. у Нью-Йорку відбулася нарада українських письменників та митців, що мешкали у Нью-Йорку, Філадельфії та на околицях. До часу скликання загальних зборів письменників і схвалення статуту об'єднання цю письменницьку організацію презентували Григорій Костюк, Докія Гуменна, Юрій Лавріненко.

Офіційно ОУП "Слово" почала існувати як організація українських письменників в еміграції ухвалою письменників 19 січня 1957 р. Саме тоді було прийнято статут як основний конституційний закон об'єднання, що визначає завдання, структуру, функції, порядок об'єднання.

Було також вирішено скликати перший загальноеміграційний з'їзд письменників. На той час у рядах ОУП "Слово" було понад 90 членів із різних країн поселення.

Діяльність ОУП "Слово" поділяють на три періоди:

1) 1957—1975 рр.; 2) 1975—1993 рр.; 3) 1993—1997 рр.

Перший період діяльності організації тривав 18 років, його можна назвати у буквальному розумінні "костюківським": Г. Костюка було обрано головою організації на першому з'їзді.

Уже в 1958 р. відбувся загальноеміграційний з'їзд українських письменників, де вперше після європейських з'їздів зустрілися трудівники пера з усіх країн українського поселення: США, Канади, Аргентини, Бразилії, Венесуели, Англії, Австралії, Німеччини, Франції. На з'їзді, окрім організаційних питань, було проголошено декілька доповідей. Найцікавішими серед них були доповіді Б. Кравціва "Сучасна літературна ситуація в Україні" та Ю. Лавріненка

"Сучасний етап української еміграційної літератури". Було прийнято також звернення українських письменників в еміграції до українських письменників на материковій Україні. Це був перший вагомий документ ОУП "Слово", який чітко вказував на обопільні завдання України та еміграції: твердо стати на захист українського слова і культури, щоб не повторилося страшне лихоліття для української культури, щоб знову не доводилося реабілітувати знищених митців, письменників, вченіх. Це був клич до братів в Україні боротися за право на життя, свободу, культуру.

На цьому з'їзді вирішено створити власний друкований орган у формі неперіодичного збірника. Вперше такий збірник мистецтва, літератури, критики та документації під назвою "Слово" з'явився в 1962 р.

У 1954 р. молоде об'єднання звертається телеграмою до з'їзду письменників СРСР, що відбувався у Москві. Це було звернення до письменників, які жили та творили у Радянському Союзі, а також прохання до з'їзду з'ясувати, чому за 1923—1930 рр. лише з української літератури зникло 223 письменники з активнодіючими 259. Де вони і яка їхня доля? Ця телеграма була не лише запитом, а й вимогою до радянської системи ніколи не забувати жертв української культури.

З перших кроків діяльності об'єднання почало налагоджувати контакти з подібними організаціями світу. Так, у 1954 р. ОУП "Слово" контактувало з польським Інститутом літературним, з відомим місячником "Культура" (Паріж), з Інститутом єврейської культури та єврейською секцією ПЕН-Клубу (Нью-Йорк), з болгарськими письменниками в екзилі.

Досить плідно була співпраця з українськими науковими установами, такими як: УВАН, НТШ, Науково-публіцистичний інститут, Українське історичне товариство. Разом із цими установами було створено та розпочато видання Енциклопедії українознавства.

У 1972 р. на нараді ОУП "Слово" широко обговорювалися арешти діячів культури в Україні. Було надіслано офіційного листа до Президента Америки перед його поїздкою до СРСР з проханням заступитися за українських культурних діячів. Щоб привернути увагу світової громадськості до арештів в Україні, було розіслано понад 50 листів до світових організацій та визначених діячів культури з проханням стати на захист українців.

Протягом першого періоду діяльність ОУП "Слово" виявлялася у двох аспектах: організаційному і творчому. Саме літературний процес дійшов до зрілої рівноваги, а українська проза зробила великий крок уперед.

У багатьох творах українські емігрантські письменники найбільшу увагу приділяли українцям за умов радянської дійсності. Таким є твір Тодося Осьмачки "Ротонда душогубців" — страшний і разом з тим мистецький правдивий образ українського народу, розіп'ятого сталінською системою.

Улас Самчук, окрім творів "Чого не горить огонь", трилогії "ОСТ", "На твердій землі", створив ще і низку спогадів "П'ять по дванадцятій", "На білому коні", "На коні вороному", "Планета Ді-Пі". У кожному з прозових творів У. Самчука постає певний етап великої епопеї української людини, що почала похід з "Волині", а закінчила у творі "На твердій землі".

Подібні проблеми Іван Багряний піднімав у творах: "Маруся Богуславка", "Людина біжить над прівою", головною ідеєю яких є віра в українську людину, в її творчу, братерську, людську душу.

У 60-х роках продовжували активно творити митці, що дебютували ще у 20—30 роках — це передусім представники "празької школи" (Є. Маланюк, О. Лятуринська, О. Стефанович, Н. Лівіцька-Холодна), а також ті, хто жив і творив до початку Другої світової війни у Львові: С. Гординський, Б. Кравців, Б. Нижанківський. Окрім прозових творів, вартими уваги є твори поетичного жанру В. Барки, В. Лесича, Я. Славутича, О. Тарнавського, І. Качуровського, О. Веретченка, Б. Олександрова.

Більш знайома широкому загалу творчість представників "њью-йоркської групи", яка була свіжим елементом в ОУП "Слово". Представники цієї групи порушили проблему традиції та новаторства, "батьків та дітей", успадкували деякі риси поетики "пражан", але, з іншого боку, в іхній творчості відчувається перевага особистісного начала, деканонізація поетичної мови, оновлення стилю. Саме такою була її естетична основа найрадикальнішого крила "шістдесятників" (поетів київської школи).

У галузі літературної критики уваги заслуговують монографічні дослідження Ю. Шереха та Я. Славутича.

У 1975 р. з'їзд обрав Головою Об'єднання О. Тарнавського.

У 1982 р. відбувся шостий з'їзд Об'єднання, на який прибуло 70 українських письменників з різних міст Америки, Канади, Європи, Австралії, щоб обмінятися думками та планами на майбутнє. З'їзд при-

йняв маніфест за тісний зв'язок з літературним процесом в Україні, а також висловив гострий протест проти переслідування митців на материковій Україні.

Зазначимо, що українська література стала предметом дослідів на університетському форумі. Про це свідчать літературознавчі праці англійською мовою Ю. Луціва, Г. Грабовича, В. Жили, І. Фізера, Д. Струка, Я. Славутича. Г. Костюк, окрім літературознавчої праці, підготував та видав зібрання творів М. Хвильового і В. Винниченка.

Часи перебудови у колишньому СРСР дали змогу більше познайомитися з українськими письменниками, відвідати материкову Україну. До цього часу не дожило дуже багато представників мистецьких кіл еміграції.

Початок нового відродження України 1989 р. приніс нові знайомства з письменниками в еміграції та їхніми творами. 54-й конгрес Міжнародного ПЕН у Торонто — Монреалі схвалив новоорганізований Український ПЕН у Києві.

У 1990 р. відбувся сьомий світовий з'їзд ОУП "Слово", на якому були також присутні письменники з України О. Микитенко, Ю. Сердюк, В. Тарнавський, М. Вінграновський, що прибули на запрошення президії "Слова". Це було свято для діаспори, адже вони сподівалися почути якомога більше про Батьківщину, про початок нового відродження країни. М. Білоус-Гарасевич згадує: "З биттям серця спішу зустрітися з киянами... Піднімаються всі четверо такі рідні й такі далекі: стримані, холодні, ввічливі, в собі заховані. Відчуваю, що вони не мають ніякого бажання (а може далі бояться) пізнати нашу душу й свою ховають. Підкреслено чимні відповідають на питання короткими ніякими відповідями, нічого не питаютъ, не нав'язують розмови на жодну тему, не розповідають, не заохочують до розповіді". (Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучалися з тобою, Україно. — Detroit, 1998. — С. 775).

Це був найкращий з'їзд Об'єднання з погляду організації, мистецького рівня. Головою ОУП "Слово" було обрано О. Тарнавського. Представники Спілки письменників України відкрили своє членство для авторів з діаспори, що сприяло зміцненню літературних та організаційних зв'язків: багато письменників побували на Батьківщині, а члени СПУ — в США, Канаді, Австралії.

Третій період діяльності ОУП "Слово" почався у 1993 р. з трагічної ноти — у 1992 р. помер Голова Об'єднання О. Тарнавський; його замінила Ліда Палій, яку було обрано головою ОУП "Слово" у листопаді 1993 р. Третій період діяльності Об'єд-

нання відзначається тісними зв'язками з письменниками та критиками України. Про свою діяльність ОУП інформувала громадськість України через канадське міжнародне радіо, а також через пресу. На Батьківщину пересилялися книжки та цілі підшивки “Слова” для ознайомлення читачів із творами емігрантських письменників. Окрім того, до Об'єднання надсилали праці багато

авторів з України, які друкували у “Свободі”, “Нових днях”.

Загальні збори, проведені кореспонденційним способом 30 жовтня 1997 р., схвалили діяльність ОУП “Слово”, але більшість членів висловили згоду на припинення діяльності Об'єднання. Тому робота Об'єднання обмежилася лише видавничу ланкою, а поточну діяльність ОУП “Слово” було припинено.